

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

СІВЕРЯНИ ПИШУТЬ ГРУШЕВСЬКОМУ

(підг. до друку Юрій МИЦИК, Василь ДЕНИС, Федір МОРОЗ)

Не так давно стало можливим користатися з засекреченого раніше особистого архіву першого Президента України, найвидатнішого українського історика, політичного і громадського діяча Михайла Грушевського (1866—1934 рр.). Він зберігається нині у Центральному державному історичному архіві України у Києві (далі — ЦДІА України у Києві), де складає фонд № 1235. Цей особистий архів містить у собі величезний скарб української культури, є надзвичайно цінним джерелом до історії України, особливо кінця XIX—20-х рр. XX ст. Досить сказати, що тут знаходиться бл. 13 тис. листів, писаних з усіх кінців України і з-за її меж М. Грушевському. Серед авторів листів бачимо класиків української літератури (наприклад, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, О. Пчілка), музики (М. Лисенко), історіографії (Д. Дорошенко, Д. Яворницький, В. Антонович), видатних політичних діячів (С. Петлюра), бачимо й величезну кількість простих людей, котрі зверталися до Грушевського за порадою, допомогою, з пропозиціями... Цей фонд уже потроху входить в науковий обіг, все частіше друкуються його листи, але дуже мало зверталася уваги на солідний пласт листів, писаних до Грушевського з Сіверської України, насамперед з Чернігова. Досить сказати, що листів Іллі Шрага, видатного дяча українського суспільного життя на Чернігівщині, нараховується 67 (за 1894—1914 рр.). Відомий український письменник Михайло Могиланський, що тривалий час жив на Чернігівщині, писав про свою громадську діяльність на цих теренах Грушевському, представлений у фонді 23 листами за 1911—1914 рр. Цей перелік можна продовжувати. Але друківана з цього масиву лише невелика частка. Так, нами було видруковано прекрасний лист В. Коломийченка з с. Прохорів на Чернігівщині (від 29.III. 1911 р. за ст. ст.), у котрому описується швидкий процес українського національного відродження в цьому селі.¹ Деякі особи, котрі писали Грушевському, наприклад, історики О. М. Лазаревський, Василь Дубровський, регулярно привертають до себе увагу дописувачів «Сіверянського літопису» і, сподіваємося, що й нинішня подача документів буде корисною всім любителям рідної старовини.

Враховуючи величезне значення оперативного уведення до наукового обігу епістолярної спадщини Грушевського та його адресатів, нами було створено відповідний науково-навчальний семінар при кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська Академія». У ньому беруть участь студенти і НАУКМА, і Київської Духовної Семінарії та Академії УПЦ Київського Патріархату. Студенти розпочинають пошук, копіювання і публікацію джерел з особистого архіву Грушевського. Однією з перших є й нинішня добірка листів. Вона є плодом колективних зусиль керівника семінару (зав. кафедрою історії НАУКМА проф. Ю. А. Мицика) і деяких його членів (студенти КДСіА УПЦ Київського Патріархату Василь Денис і Федір Мороз).

У цій невеликій добірці (всього 11 листів) чільне місце займають

¹ Див. ж-л «Кур'єр Кривбасу», 1998, лютий, № 95—96. — С. 165—167.

листи конотопського краєзнавця Василя Різниченка (Різникова), котрий є автором цікавої книги про гетьмана Орлика, виданої у Києві 1918 р. В цих листах прояснюються деякі моменти створення Грушевським «Ілюстрованої історії України», підбору до неї деяких цінних портретів (гетьманів Мазепи та Орлика, полковника С. Паля). Його ж листи проливають світло і на нищення музейних скарбів Сіверщини в роки радлади. Не менш важливими є й листи Павла Костянтиновича Федоренка (1880—1962), уродженця Глухівщини, активного дослідника сіверської старовини, котрий тривалий час проживав у Чернігові. Публікація його листів поповнить розвідку про П. К. Федоренка, запропоновану на сторінках «Сіверянського літопису» О. Коваленком та В. Ткаченком («СЛ», 1997, № 5, с. 121—132).

Інші кілька листів писані були різними людьми, котрі не так близько знали Грушевського або й зовсім не знали його. Чернігівець Дорошевський пропонує історика взяти участь у літературному збірнику, якийсь Гнюшний просить про публікацію його перекладу українською мовою творів М. Горького Грушевського як головного редактора знаменитого «Літературно-наукового вісника», історик Миловидов клопочеться про свою статтю, присвячену недільним школам Чернігівщини 60-х рр. XIX ст., кобзар Симоненко з Чернігівщини просить історика, щоб той посприям навчанню його дочки в Українській гімназії в Галичині. До речі, вищезгадані листи проливають світло і на деякі моменти біографії М. Грушевського. Так, кобзар Симоненко грав і співав історика у Києві в той час, коли там будувався його дім. Всі ці листи несуть на собі подих епохи, розкривають важливі сторінки українського культурного життя на Сіверщині. Сподіваємося, що ця перша добірка листів до Грушевського, писана сіверянами, не буде останньою...

№ 1

1891, — Чернігів. — Лист Е. Ф. Дорошевського до М. С. Грушевського.

«Шановний добродію Михайле НеНе-вичу!

Певне чули Ви, що в нашому граді Чернігові збірничка літературного споружають. Отже, чули й ми, що Михайло НеНе-вич оповіданнячка пише, та ще й неабикі. Чули до того, що в Михайла НеНе-вича якась історична розповідочка вже й готовенька лежить. Отож пораялися ми та й надумали зробити: прийдіте, поклонімося Вам, чи не зволити би, добродієчку, свою овечку до нашої кошари загнати. Якщо буде така Ваша ласка, то звольтесь гарненько посилочку впакувати та й посилайте Вашому першому слугі Е. Ф. Дорошевському у г. Чернігів, за Красним мостом у власний двір.

По сій мові бувайте здорові».

(ЦДДА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 303. — С. 310 — 311).

№ 2

1901, квітня 4 (березня 22). — Лист перекладача-початківця з Чернігова Е. Гнюшного до М. С. Грушевського.

Милостивий пан редактор.

Дуже прошю одпечатать цей переклад Максима Горького у Вашому уважаемому Літературно-науковому Вістникові.

1901 года 22 марта.

Адрес: Чернігів, ремесленное училище Е. Гнюшний».

(ЦДДА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 308. — Арк. 14).

№ 3

1911, вересня 4 (серпня 22). — с. Стольне на Чернігівщині. — Лист кобзаря з Чернігівщини Д. Симоненка до М. С. Грушевського.

«Драстуйте, шановний добродію професор Михайло Грушевський!

Я кобзар, Дем'ян Симоненко, той самий, що грав і співав Вам у Києві як строївся Ваш будинок. Мене привіз к Вам інженер років з два назад. Я звертаюся до Вас з щирим проханням: поклопочіть за мою дитину, котру хочу я заместити в Українську гімназію в Галичині (див. ч. «Ради» 188 за 21 августа оповість на першій сторінці). Туди сьогодні я послав лист з проханням прийняти мою дівчину Ганну.

Стольное Чернігівська губ.].

Кобзар Д. Симоненко. 1911, 22 августа».

(ЦДДА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 310. — С. 21).

№ 4

1911, жовтня 1 (вересня 19). — Конотоп. — Лист В. Різниченка (Різникова) до М. С. Грушевського.

«Високошановний Михайло Сергійовичу!

Приносячи Вам свою щирю дяку за такий подарований дарунок як «Ілюстр[ована] іст[орія] України, що Ви зробили українському громадянству і бажаючи разом з

сим скільки-небудь допомоги у тому, щоб друге видання вийшло ще розкішнішим, маю за честь сповістити Вас!

Ви у своїй передмові до «Історії» мусіли з жалем зазначити те, що не маєте змоги умістити в ній портрета Пилипа Орлика.

Отже, портрет Орлика є в Батурині у одного мешканця тамтешнього,* попав він до нього тоді, як батуринці розтаскували картинну галерею гетьмана Розумовського. Крім портрета П. Орлика у нього маютья ще такі портрети: Мазепа (портрет невідомий нашому громадянству), Семена Палія з хлопцем (так) Дорошенка і Полуботка. Якщо Ви цікаві їх побачити, то я можу прислати фотографічні знімки з них. Можу також прислати фотографії: кріпосної стіни (руїни), якою уфортифікував Мазепа Батурині перед злученем з Карлом; церква гетьмана Мазепа [...]**, пам'ятник гетьману Розумовського; палац його, Кочубеївські пам'ятники і інші, Адреса: г. Конотоп Черниг[овской] губернии/. Василеві Різникову. 1911, IX, 19 ст. ст.

З великою пошаною. Василь Р.».

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 304. — С. 67).

№ 5

1912, січня 14 (2). — Конотоп. — Лист В. Різниченка до М. С. Грушевського.

«Високоповажаний пане!

В додаток до переданих мною фотографій з старовинних портретів в Батурині і церкви Мазепа і пам'ятника Розумовського; кріпосної стіни, чаши, передаю пісню, в якій згадується межі іншим Батурині і Городок (Городок — се тутешня назва Гончарівки, батуринської резиденції Ів. Мазепа). Пісні в друзі цієї здається ніде не стрічав. Співаєтья вона (на жаль все менше й менше тепер) на окраїнах Конотопа. Старі люде кажуть, що се пісня давня, «її ще наші діди й баби співали». Потім же я ще дозволю собі зробити деякі пояснення до переданих мною фотографічних знімків. На портреті С. Палія є ярлик, намальований на правому боці угорі, на якому ледве видними літерами замітка: «Семен Палій», ще щось. Такі ярлики під [...]*** є й на інших 7 портретах. На пам'ятникові К. Розум[овському] є напис латинський і російський, які Ви можете прочитати в «Раді» з дописів батуринських за останнє півріччя.

На чаші угорі є напис, що чаша ся подарована церкві Мазеп[инській] від «Войска Запорозкого Низового». Всі інші подробиці про передані фотографії можете знайти в батуринських дописах у «Раді» за останнє півріччя сього року.

Великоповажний пане. Я прохав Вас вислати мені переданих мною 2 числа «На-родного слова» з уміщеними в їх знімках Мазепиної церкви і кріпосної стіни. Вони Вам тепер не потрібні, бо на місце їх у Вас уже є фотографії церкви і стіни, а мені вони дуже потрібні для комплекту. Отже, будь-ласка, вишліть.

З пошаною. В. Різников, г. Конотоп, Успенська вулиця, 4. 1912, 1, 2.

Ще прохаю ласкаво вислати мені «Нар[одне] сл[ово]».

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 304. — С. 68).

№ 6

1927, серпня 3. — Конотоп (?). — Лист Василя Різниченка до М. С. Грушевського.

«Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

Маючи відомості, що в одному з найближчих чисел «України» чи Записок Археологічної комісії, присвячених пам'яті О. Лазаревського, є намір вмістити статтю, підписану Поплавським, вважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на статтю в сьогоднішньому числі «Пролет, правди» (3 серпня, «Герострат з Конотопу»), що досить характеризує як наукову кваліфікацію і діяльність, так і саму особу Поплавського. Крім сього, «наукова» робота Поплавського ще не раз обговорюватиметься в пресі, а також буде розглядатися в судових установах.

Виникає питання — чи актуально в книжці, присвяченій пам'яті того, хто все своє життя дбав про охорону пам'яток української минувшини, містити компіляцію, підписану ім'ям людини, діяльність і думка котрої скерована в діаметрально протилежний бік. Лазаревський піклувався за охорону пам'яток старовини, Поплавський весь час перебування на посаді зав. музею, нищив їх (численні факти його руйнівницької роботи буде подано в пресі); Лазаревський дбав за створення музею в Конотопі, Поплавський — весь час руйнував його (факти так само буде подано).

Отже, чи не буде вміщення компіляції, підписаної Поплавським, невільним актом зневаги до пам'яті славного історика України?

З серпня 1927 року.

З щирою пошаною Різниченко.

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 714).

№ 7

1927, серпня 6. — Конотоп (?). — Лист В. Різниченка до М. С. Грушевського.

«Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

* Очевидно, йдеться про Митрофана Феоктистовича Ряду. Зберігся його лист з Батуриною (1911 р.) до Грушевського. Оскільки через хворобу дружини він сам не міг привезти Грушевському згадані 5 портретів, в т. ч. й П. Орлика, то він просив, щоб адресат прислав когось за ними. Портрети, як пише автор, давні і Орликівський має розмір 11x12 вершків. (Там же, № 304. С. 68).

** Одне слово написано нерозбірливо.

*** Одне слово написано нерозбірливо.

В додаток до свого листа з 3 серпня вважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на факти в справі Поплавського, в «Червоному стязі» з 4 серпня (Чернігів), в «Комуністі» з 30 липня (Харків) і на лист в «Вістях» з 3 серпня (Харків), що характеризують руйнищю - грабіжнищю роботу Поплавського.

Крім цього, в найближчим часі має бути надруковано ще кілька статей про Поплавського в сій (є) і інших справах.

Пробачте, що турбую Вас.

З глибокою пошаною до Вас Вас. Різниченко.

6.VIII.1927 р.

P. S. В безграмотнім листі, надісланим сими днями до одного з наукових робітників, Поплавський вважає руйнацію кriptи Розумовського за наукову роботу, а статті, що про нього друкуються, за звичні (?) пасквилі. Листа цього так само буде опубліковано».

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 714).

№ 8

1927, липня 12. — Чернігів. — Лист чернігівського історика Л. В. Миловидова до М. С. Грушевського).

«Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

Ви повідомили мене, що для чернігівського збірника не відмовились би використати мою статтю про недільні школи 60-х рр. на Чернігівщині. 21 квітня ц. р. я надіслав до Вас цю статтю на 1/2 друк, аркуша в 2-х примірниках. Проте до цього часу доля її мені невідома.

Вибачте, що я турбую Вас і будьте ласкаві повідомити мене: чи одержали Ви статтю, чи підійде вона для друку. Коли ні — то може б я її ще переробив. Дуже прошу відповісти або доручити комусь це зробити.

З великою повагою Л. В. Миловидов.

12/VII-1927 р.

адреса: м. Чернігів, вул. Белінського, 12».

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. № 303. — С. 206—207. Адреса на конверті: «Київ, вул. Короленка, 37, пом. 12-а. До редакції журн. «Україна», акад. М. С. Грушевському»).

№ 9

1927, не пізніше 15 листопада. — Чернігів. — Лист чернігівського історика

П. Федоренка до М. С. Грушевського.

«Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

Листівку Вашу одержав. 15.XI. о год. 12 зроблю в катедрі доповідь «Методологія вивчення монастирського господарства» Дякую.

З пошаною

П. Федоренко».

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 303. — С. 227).

№ 10

1927, листопада 19. — Чернігів. — Лист чернігівського історика П. Федоренка до М. С. Грушевського.

«Вельмишановний Михайле Сергійович!

Разом з цим надсилаю свою дяку до катедри. Щиро дякую Вам за те, що дали мені змогу розгорнути мої думки на пленумі катедри. Я ще раз обміркував свою доповідь в зв'язку з тими зауваженнями, що мені зроблено, і прийшов от до чого: треба додати до неї цілий розділ, в якому охарактеризувати монастирський матеріал та зупинитись на засобах його опрацювання. (Зауваження Ваше та П. А. Клименка). Тільки після цього доповідь можна друкувати.

Є в мене невелика розвідка про рел. (? — Ю. М., Ф. М.) «Описаніє наместничеств Киевского, Черниговского и Новгородсiверського». Мені б хотілося її обміркувати або в катедрі або в Археографічній комісії. Складаючи план роботи на січень, не забудьте Ви про цю розвідку та про «право забування» (В грудні на третій половині січня у мене дві подорожі).

З великою пошаною. П. Федоренко».

19.XI.27. Чернігів.

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 303. — С. 229).

№ 11

1927, листопада 26. — Чернігів. — Лист чернігівського історика П. Федоренка до М. С. Грушевського.

«Вельмишановний Михайле Сергійовичу!

Одержав Вашу листівку. Заяву про моє бажання бути включеним в катедру надіслав раніш.

Щодо рецензії на роботу проф. Слабченка, то я принципово не відмовляюся, але ж для цього потрібний час. В грудні та першій половині січня у мене дві подорожі (до Ніжина, Конотопу та Глухова відряжає мене Централрхів, до Харкова — СНР). Тільки повернувшись, я можу приступити до рецензії. Коли ця справа не дуже спішна, то рецензію я напишу. Як Ви ставитесь до цього?

З великою пошаною. П. Федоренко».

26.XI.27. Чернігів.

(ЦДІА у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — № 303. — С. 230).